

Bartha Ákos

Bal vagy jobb?

Németh László minőségiszocializmusa és Bajcsy-Zsilinszky
Endre nemzeti radikalizmusa^{1*}

Bajcsy-Zsilinszky Endréről számtalan visszaemlékezés áll rendelkezésünkre. Ezek a közlések jobbra az adott politikai viszonyok és az emléképolás íratlan szabályai szerint, az 1944-es tragikus vég fénytorésében² születtek, méltányolandó módon respektálva az elveiért életével fizető politikus emlékét. Ha azonban közelebb akarunk lépni a történelem hús-vér alakjaihoz, érdemes a kortársakat a maguk korában, vagyis az események sodrában megszólaltatni (más jellegű forráskritikát igénylő naplókön, levelezéseken, egyéb írásokon keresztül). Bajcsy-Zsilinszkyre vonatkozóan ilyen megbecsülendő, eddig nemigen hivatkozott mű Németh László 1943-as önéletrajzi írása, a *Magam helyett*, melynek szerzője ekképp vall a nála másfél évtizeddel idősebb politikusról és 1934-es megismerkedésükről: „*Fehér haj, vörös arc, kék szem: épp jövőben volt, s már megint rohanóban, mint egy kis Mussolini. A cikkemet is bizonyára futtában olvasta, s nem értette, mért kellett megírnom, hisz semmiben sem különbözik az ő könyvétől. Nem, Zsilinszky nem volt az árnyalatok embere. Kicsit talán meg is volt sértve, a sérelménél azonban föltétlenül nagyobb volt a sietsége. Olyan ember benyomását tette, akit a svungja megtéveszt a képességei fölől. Mindent föl lehetett tételezni róla, csak öregkori tanulékonytságot nem.*”³ Az öntudatos ítéletalkotással sohasem fukarkodó író kemény kritikája mellett szót ejtett a politikai vonatkozásokról is: „*Ha eredményesen akarunk politizálni, pártot kell csinálnunk (...). Ilyen párt és ilyen szerv azonban nem volt; vagy ami volt: a Zsilinszky Nemzeti Radikális Pártja s a Szabadság című hetilap nem sokkal biztatott.*”⁴ Az elhamarkodott ítéletalkotás előtt, és hogy ne essünk az általunk körvonalazott hibába, érdemes megvizsgálni Németh korabeli, 1934-es vélekedését: „*En magam is próbálkozom egy ideje, hogy emberi és magyar helyzetérzésemet politikai eszmékre fordítsam, s amint a Tanú első évfolyamát a Zsilinszky*

1 *A kutatást a Magyar Tudományos Akadémia Posztdoktori Kutatói Programja támogatta. Befogadó intézmény: Magyar Tudományos Akadémia Bölcsészettudományi Kutatóközpont Történettudományi Intézet.

2 Illyés Gyula szavaival: „*az olyan pályavég, mint az övé, sugarat vet a pályakezdésre is. Egy tisztaságra szánt jellem küzdi a tökély felé magát, még a rossz súrolásaival is, egy szennyező társadalomban.*” Illyés Gyula, *Zsilinszky = Kortársak Bajcsy-Zsilinszky Endréről*. Szerk. Vigh Károly, Bp., Magvető, 1984, 488.

3 Németh László, *Magam helyett. Tanulmányok az életemből* [1943], DIA–Petőfi Múzeum, Bp., 2011, 398. Meglehet, ez az idegenkedés kölcsönös volt. Bár az ügynökjelentések gyakorta megbízhatatlanok, egy 1961-es információ szerint „*Talpassy [Tibor] megjegyezte, hogy Zsilinszky mindig jellemtelen embernek tartotta Németh Lászlót.*” Állambiztonsági Szolgálatok Történeti Levéltára O-11803/18. „Ellenállók”. 1961. márc. 17. („Keleti” jelentése).

4 Németh, *Magam helyett...*, 398.

programjával hasonlítatom, az alapelvekben nem látok áthidalhatatlan különbséget.”⁵ A megértő kortárs értelmezés és az ironizáló kesei elhatárolódás közti feszültség nemcsak a források helyes használatára figyelmezteti az utókor kutatóját, de egyben megfogalmazza a kérdést is: hogyan viszonyult egymáshoz a kor két meghatározó – ám igencsak eltérő képzettségű, habitusú és motivációjú – értelmiségijének gondolatvilága? Mindez, ha figyelembe vesszük az időpont különlegességét, talán nem tűnik intellektuális köldöknézésnek. Hiszen a Tanu időszaka „az utolsó történelmileg értékelhető pillanat, Németh életében pedig az első, amikor már a készültsége is ott rejlik az ösztönei mögött ahhoz, hogy a maga alkátának felfokozottságával választási alternatívát kínáljon nemzedékének, s kiálljon, vállalásának minden következményével az idő és a történelem elé.”⁶ A politikai alternatíva – vagyis egy másik különleges pillanat⁷ – pedig lehetett (volna) akár Bajcsy-Zsilinszky Endre is.

* * *

Németh Lászlóról itt aligha szükséges életrajzi adatokat sorolni, ellenben röviden talán érdemes szólni Bajcsy-Zsilinszky Endrének a nemzeti radikalizmushoz vezető – kevésbé közismert – útjáról. Az apai ágon Békésbe telepített szlovák jobbágy, anyai ágon magyar köznemes ősoktól származó fiatalember a Békés vármegyei Szarvason látta meg a napvilágot 1886-ban. A család már egyéves korában Békéscsabára költözött, így ebben a sajátos, markánsan szlovák gyökerű, ám modernizálódó, polgárosodó és homogenizálódó (magyarosodó) parasztias kisvárosban érték az első meghatározó impulzusok. A békéscsabai Rudolf Főgimnáziumból a kolozsvári egyetem jogi karára vezetett az útja a kitűnő tanulmányi eredményeket produkáló ifjúnak, ami a békéscsabai viszonyokhoz mérten jóval polgáriasultabb közeget jelentett.⁸ Itt született publicisztikai zsenyéiben már fellelhető néhány olyan alapállás, amelyektől haláláig nem tágitott (pl. az államalkotó „ezeréves magyar nemzet” ethosza vagy a történelmi argumentáció). A történelemformáló államférfiakra hivatkozó ifj. Zsilinszky Endre⁹ határozottan konzervatív, nietschei hatásokat mutatva tömegellenes és feltűnően didaktikus gondolkodású. Az egyetemi évek fontos állomása a Lipcsében és Heidelbergben eltöltött két szemeszter (1906/07) és az ehhez kapcsolódó tanulmányutak. A békéscsabai ifjút egyszerre nyűgözik le a városok és az egyetemek, valamint Bismarck és Goethe szelleme. Ám nemcsak a szellemiség, a neves professzorok (például a modern pszichológia megalapítójaként tisztelt Wilhelm Wundt¹⁰) és a gondolatébresztő olvasmányok, de a technikai vívmányok, a munka- és lakáskörülmények is.

5 Németh László, *Nemzeti Radikalizmus* [1934] = Uő, *A minőség forradalma – Kisebbségben...*, 554.

6 Füzi László, *A Tanu*, Tiszatáj, 2000/10., 74.

7 „Németh nem volt politikus, de politológus szakember sem; igaz, hogy elképzelései politikai tartalommal is bírtak, de semmit sem tett azért, hogy azokat a politikai cselekvés meghatározójaként a politika szférájában szerepeltesse. A politikai rendszer tartalmi összetevőit tekintve (...) főképpen csak ideológiai kérdéseket érintett. Ha pedig a politikai cselekvéshez elengedhetetlen formai összetevőket, így a politikai szervezetekhez, politikai közösségekhez, politikai normákhoz és a politikai információ rendszeréhez való viszonyát vizsgáljuk, akkor azt látjuk, hogy igyekezett elkerülni a részrendszer bármelyik elemével való kapcsolatot is, kivételt ez alól talán csak egy-egy pillanat jelentett.” Füzi László, *A Tanu* (II. rész), Tiszatáj, 2000/11., 78.

8 Kolozsvár és az egyetem századelős viszonyaihoz, összetett problémáihoz: Tompa Andrea, *Fejtől s lábtól – Kettő orvos Erádyben*, Bp., Pesti Kalligram, 2013. Különösen: 24–33., 55–56., 109–116.

9 Ifjabb Zsilinszky Endre Kálmán 1925-ben, vitézzé avatása alkalmával vette fel magyar származású édesanyja családi nevét (fajvédő elveitől nem függetlenül). 1935-ben – tiltakozásul a választási visszaélések miatt – „letette” vitézi címét, hivatalos neve inentől fogva haláláig: Bajcsy-Zsilinszky Endre.

10 Vö. Pléh Csaba, *Wundt időszerűsége*, Pszichológia, 1990/2., 279–315.

mények, illetve a munkásbiztosítás is nagy hatást gyakoroltak rá. Szomorú konklúziója szerint: „Magyarország vagy másképpen fog a jövőben gazdálkodni, vagy menthetetlen.”¹¹

Hazaérkezve sikeresen ledoktorált, majd egyéves önkéntesnek állt a bécsi 1. KuK huszárezredben, ahol szinte azonnal komoly fegyelmi vétséget követett el a felettebb öntudatos, a család anyagi bajai¹² miatt is zaklatott ifjú: szóváltást követően felpofozta egyik társát, akit leveleiben visszatérő jelleggel zsidóként becsmérelt.¹³ Az ügy nyolc hónapig zajló eljárást eredményezett, mely csak a Zsilinszky Mihály (volt államtitkár nagybácsi), Khuen-Héderváry Károly, Fejérváry Géza és Tisza István nevével fémjelzett magas szintű kapcsolati hálónak köszönhetően „rendeződött el”. Leszerelése után Zsilinszky Békéscsabán ügyvédjelöltnek állt, ám alighogy a bécsi affér hullámai elültek, minden korábbinál komolyabb bajba keveredett. Egy családi konfliktust követően, 1911. május 14-én Gábor testvérével együtt saját otthonában halálosan megsebesítették a közismert parasztpolitikust, Áchim L. Andrást. Az ügyből azonnal miniszteriális szinten kezelt ügy lett, melyről helyszínrre küldött tudósítókön keresztül tájékoztattak országos lapok. A Zsilinszky fivéreket végül felmentették, Endre pedig főispáni titkárként helyezkedett el az Árva vármegyei Alsókubinban. Karrierjét azonban – megannyi kortársához hasonlóan – kettévágta a Nagy Háború, noha hivatalosan 1917-ig megőrizte ezt a pozícióját.¹⁴

Zsilinszky miután sebesülésekkel és kitüntetésekkel gyarapodva végigharcolta az I. világháborút, sok csapattiszt társához hasonlóan¹⁵ nem tudta elfogadni a történelmi Magyarország összeomlását, és kérdéseire a hátszágban keresett válaszokat. Ez vezette el az immáron harmincas éveibe lépő fiatal embert 1918-ban az ellenforradalom táborába, és ezért vált a fajvédők meghatározó politikusává a húszas évek első felében. A *Szózat* című lap főmunkatársaként, majd főszerkesztőjeként militarista és antiszemita propagandát folytatott, és szociális reformokat hirdetett. Gazdag publicisztikájával ő formálta legnagyobb hatással a fajvédők külpolitikát.¹⁶ Ekkoriban úgy vélte, a liberális nemzetszemlélet helyére a „fajt” kell helyezni, helyeselte a numerus clausust, és megelegetett egyfajta viszszafozott földreformmal. Nemsokára azonban kiábrándult a konszolidációból, így fajvédők társaival kilépett a kormánypartból, hogy 1924 őszén Kecskeméten megalapítsák az önálló Fajvédők Pártot (Magyar Nemzeti Függetlenségi Párt). Két évre rá, 1926-ban Derecskén a fajvédők színeiben sikertelenül próbálta még egységes párti jelöltként 1922-ben szerzett mandátumát megtartani, vagyis megtapasztalhatta, mit jelent ellenzékben és a parlamenten kívül politizálni a Bethlen-rendszerben.¹⁷

11 Ifj. Zsilinszky Endre – szüleihez, 1900–1918. Országos Széchényi Könyvtár Kézirattár 28. fond. 178. 30. levél. Lipcse, 1907. márc. 2.

12 Id. Zsilinszky Endre az apai örökséget (165 kat. hold) gyarapítandó 1889 és 1894 közt részt vett az Arad megyei Medgyesháza környékén folyó parcellázásban. Ennek révén mintegy 2000 hold, jobbra szikes földterülethez jutott, s azon szikjavító kísérletekbe fogott bihari nagybirtokosokkal. *Bajcsy-Zsilinszky. Írások tőle és róla*, szerk. Tilkovszky Lóránt, Bp., Kossuth, 1986, 21–22. A kísérletekbe azonban belebukott a család, amit jelez, hogy 1907-ben kétszer is árvereztek a birtokon. Bartha Ákos, *Bajcsy-Zsilinszky Endre politikai szocializációja és 1919 előtti ideológiai portréja*, *Történelmi Szemle*, 2016/2., 209.

13 Ifj. Zsilinszky Endre – szüleihez, 1900–1918. Országos Széchényi Könyvtár. Kézirattár. 28. fond. 178. 41. levél: Bécs, 1909. nov. 1.

14 Bartha Ákos, „...gyakorlati közigazgatási ember akarok lenni...”: *Bajcsy-Zsilinszky Endre szüleinek címzett levelei Alsókubintól (1912–1914)*, *Fórum*, 2016/2., 59–72.

15 Vö. Kozma Miklós, *Egy csapattiszt naplója 1914–1918*, Révai, Bp., 1931.

16 Pritz Pál, *A fajvédők külpolitikai nézetei, 1918–1936*, Századok, 1990/5–6., 621.

17 Sipos József, *Bajcsy-Zsilinszky Endre képviselővé választása 1922-ben*, Századok, 2016/1., 117–132. és Bartha Ákos, *Fajvédelem vidéken: Bajcsy-Zsilinszky Endre derecskei mandátuma (1922–1926)* =

Bajcsy-Zsilinszky Endre 1926 végére politikailag körön kívülre került, amit érzékeltet, hogy az egyetlen filmhíradós felvétel az 1944-ben kivégzett politikusról egy 1926-os anyag.¹⁸ 1926 után kormányzati vagy kormányzathoz kötődő közéleti szerepet már nem töltött be, bár ilyen irányú kapcsolatai megmaradtak. Egykori lapja, a *Szózat* megszűnt, törvényhozásból történő kibukása pedig egzisztenciálisan is rendkívül érzékenyen érintette, éppen abban a ciklusban, melynek végére a képviselők fizetése elérte az európai élvonalat.¹⁹ Helyzetét tovább nehezítette, hogy a húszas évek második felében a jobboldali radikális újságírók lehetőségei beszűkültek.²⁰ Bajcsy-Zsilinszky, látva a körülményeket 1927-ben lemondott a Magyar Országos Véderő Egyletben betöltött elnöki tisztségéről²¹, kilépett az agonizáló Fajvédő Pártból, és 1928-ban önálló lapot (*Előőrs*), 1930-ban pedig saját pártot (Nemzeti Radikális Párt) alapított. Ezt az időszakot mint „baloldali fordulatának” első lépését tárgyalja az életével legbehatóbban foglalkozó történész, Vigh Károly.²² Annyi bizonyos, Zsilinszky hajdani fajvédő pártvezére, Gömbös Gyula más utat járt: visszatért a kormánypártba, és először honvédelmi államtitkárként (1928), majd hadügy-miniszterként (1929), 1932-től pedig mint miniszterelnök ténykedett. A kérdés ezek után az alábbiakban fogalmazható meg: baloldalra került-e Bajcsy-Zsilinszky egy jobboldali kormány ellenzékeként?

Először vizsgáljuk meg a Fajvédő Pártból történő kilépés okait. Magánlevelezésből tudjuk, Bajcsy-Zsilinszky kapcsolata Gömbössel a későbbi miniszterelnök alkalmi szerbbarátsága miatt romlott meg, ami a Mussolini iránt rajongó párttárs számára elfogadhatatlan volt. „A fajvédők részéről, akik annyi erkölcsi tőkét gyűjtöttek az olasz–magyar barátság következetes és szakadatlan hangoztatásával, már ez sokkal több a naivságnál.” –fogalmazott Bajcsy-Zsilinszky,²³ alighanem rosszul értelmezve a politikai mozgásokat.²⁴ Kozma Miklós (ez idő tájt az MTI és a rádió elnöke) szerint a fajvédő párt megszűnésének mozgatórugói „kevésbé politikaiak, mint személyiek” voltak, vagyis egyéni motivációk játszottak közre az eseményekben. A médiavezer elsősorban Gömbös felelősségét hangsúlyozta,

Vidéktörténet I. MTA BTK, Bp., 2016 (megjelenés alatt).

18 A Magyar Országos Véderő Egyesület sportversenye Veszprémben. 1926. augusztus. Magyar Híradó 130. <http://filmhiradokonline.hu/watch.php?id=8529>, letöltés dátuma: 2016. március 31.

19 Ez havi 913 pengő jövedelmet jelentett. Püski Levente: *A Horthy-korszak parlamentje*, Bp., 2015, 410–411.

20 Sipos Balázs, *A politikai újságírás mint hivatás*, Bp., Napvilág, 2004, 203.

21 Ezt három okkal magyarázta: egyrészt „nem sikerült illetékes körökkel” elfogadtatnia, hogy a MOVE hivatott „az erősen nacionalista frontharcosokat a maga kereteiben tömöríteni, egyfelől bajtársi és honvédelmi, másfelől érdekképviseleti céllal”, másrészt azzal, hogy nem sikerült meggyőzni a kormányt a „magyar sport nemzetvédelmi és honvédelmi sorsdöntő jelentőségéről” és nagyvonalúbb támogatásáról. Harmadrészt pedig ellenzékiiségével sem kívánt terhe lenni a szervezetnek. Lemondólevelét közli: *Magyarság*. 1927. dec. 4. 10.

22 Vö. pl. Vigh Károly, *Bajcsy-Zsilinszky Endre pályáivének baloldali fordulata*, Hitel, 2007/11., 91–98.

23 Bajcsy-Zsilinszky Endre Kozma Miklósnak. 1927. ápr. 27. Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára. Kozma Miklós iratanyaga. K 429 14. 5 d. Zsilinszky. Budapesti lapok. Bajcsy-Zsilinszky tíz nappal később is elővette az ügyet, és arra a következtetésre jutott: „már látom, hogy ki kell lépnem abból a pártból”. Bajcsy-Zsilinszky Endre Kozma Miklósnak. 1927. máj. 7. Uo.

24 Gömbös alkalmi szerborientációja egyezett a kormány kettős játékával, és egyáltalán nem zárta ki az olasz vonalat, sőt felkeltette Mussolini érdeklődését Magyarország iránt. Vö. Kerepeszki Róbert, *Horthy Miklós mohácsi beszéde, 1926: Emlékezethely a politikai gondolkodásban és a nemzetközi kapcsolatok történetében = A magyar emlékezethelyek kutatásának elméleti és módszertani alapjai*, szerk. S. Varga Pál, Száraz Orsolya, Takács Miklós, Debrecen, Prospero, 2013, 315.

amiért rosszul kezelte a párt erős egyéniségeinek (Zsilinszky mellett Eckhardt Tibornak) az ambícióit.²⁵ A bukás oka azonban elsősorban a társadalmi konszolidáció és a gazdasági stabilizáció radikalizmuslohasztó hatásában keresendő, valamint a párt alapvetően értelmiségi, középosztálybeli rétegpárt jellegével magyarázható.²⁶

A többéves előkészület után 1930-ban megalapított Nemzeti Radikális Párt értékeléséhez érdemes górcső alá venni a 170 oldalas – egy pártprogram keretein túlmutató – ideológiai programot.²⁷ Ez az iromány egyszerre veti el a meghaladottnak vélt kapitalizmust és szocializmust, hogy helyettük a középosztályra, a parasztságra és a munkásságra épített, hangsúlyosan nemzeti alapokon nyugvó új gazdasági rendet ajánljon. Az eltérő érdekek áthidalását „osztályszövetségek” lennének hivatottak szolgálni, melyeket a szerző a fasiszta Olaszország korporációs berendezkedéséből mintázott. A különböző érdekképviseltek alkotnák az országgyűlés egyik, míg a népképviselői kamara a másik házát. Ez a rendszer és az általános titkos választójog biztosítaná a demokratikus alapú törvényhozást, de a decentralizálendő közigazgatás is nagyobb önálló hatáskört kapna a tervezet szerint. Az ország államformája gyanánt az alkotmányos nemzeti királyságot jelölte meg a szerző, aki – a klebelsbergi, konzervatív alapállású neonacionalizmussal²⁸ szembehelyezkedve – radikális nacionalizmusként határozta meg ideológiáját. A gazdasági elképzelések tengelyébe egy radikális földreform nagyszabású telepítéssel kiegészült terve került. Bajcsy-Zsilinszky tervezetében 500 és 2000 hold közt maximalta volna a birtoktulajdont, az ezeken felüli területeket pedig 6–10 holdas kisparcellákban juttatta volna a jogosultak (elsősorban mezőgazdasági nincstelenek és törpebirtokosok) számára. A nemzeti radikálisok gazdaságpolitikája alapvetően munkavállaló-párti volt az úgynevezett „bankokráciával” szemben, támogatta a kisipart, valamint a kereskedelem magyarosítását, vagyis zsidótlanítását. Ugyanezek a szempontok domináltak a kultúrpolitikánál is, ahol a „magyar művelődés magyar fajban és földben gyökeredző”²⁹ eredetiségét és korszerűségét hangsúlyozta az irat. A külpolitikában a kiindulópont 1918-tól egészen Sopronkőhidáig változatlan: „Mindeni igazi magyar nemzeti külpolitika végső célja a történelmi Magyarország helyreállítása és a magyar nemzet dunavölgyi világtörténelmi szerepének visszaívása és biztosítása.”³⁰ Ehhez a fő szövetséges Olaszország, míg a Magyarországra nézve legveszélyesebbnek tartott hatalom Németország. A dunai népek életének újjászervezése – történelmi és faji okokból kifolyólag – egy új, népből felfrissült magyar elit feladata³¹, vagyis fajvédelem, politikai-társadalmi reformok és birodalmi gondolat nemcsak összefüggtek, de egymást erősítették Bajcsy-Zsilinszky politikai gondolatvilágában.³²

25 Ormos Mária, *Egy magyar médiavezér: Kozma Miklós*, Bp., PolgArt, 2000. I. köt., 151.

26 Püski Levente, *A Horthy-rendszer*, Bp., Pannonica, 2006, 60.

27 Vitéz Bajcsy-Zsilinszky Endre, *Nemzeti radikalizmus*, Bp., Stádium, 1930.

28 Vö. Ujváry Gábor, *„Egy európai formátumú államférfi”. Klebelsberg Kuno (1875–1932)*, Pécs–Budapest, Kronosz–Magyar Történelmi Társulat, 2014, 160–171.

29 Bajcsy-Zsilinszky, *Nemzeti radikalizmus...*, 111.

30 Uo., 140.

31 Az NRP választási programja – mely jellegéből adódóan részletes geopolitikai fejtegetéseknek nem engedett teret – négy külpolitikai vezérelvet különböztetett meg. Az első „kiinduló pont: Csonkamagyarországnak és a csonka nemzetnek belső megerősítése. A végső cél: a történelmi Magyarország visszaállítása.” A harmadik vezérelv „a dunai népek természetes és lehetőségig érvényesítenő szolidaritása”, a negyedik pedig a magyar–olasz barátság. *Mit akar a Nemzeti Radikális Párt?: a Nemzeti Radikális Párt teljes programjának kivonata*, fel. kiad. Bajcsy-Zsilinszky Endre, Bp., Sugár, 1930, 7–8.

32 Bartha Ákos, *„Organikus rend” az „önvédelmi övezet”-ben. Bajcsy-Zsilinszky Endre birodalmi regionalizmusa*, Kommentár, 2016/3., 68–85.

Az ideológiai háttérrel és a politikai koordinátákkal kapcsolatban sosem haszontalan a megjelent anyagok mögé pillantani. Ehhez esetünkben jó lehetőséget biztosít Bajcsy-Zsilinszky kiterjedt levelezése. 1929 őszén az alábbiakat vetette papírra egy igen barátságos hangvételű levélben: „*a világnézeti különbségek is igen sokszor csak látszatok: »jobb« és »bal« sokszor csak szó, kétes értelmű terminológia, esetleg csak helyzet, vagy ugyanannak a dolognak más oldalról való megvilágítása*”. Bajcsy-Zsilinszky bábeli zűrzavart emleget bal- és jobboldal között, mert „*az édes magyar nyelvnek szinte minden szava más és más jelentésű és jelentőségű közöttünk. Ezért nem ismerjük és nem is értjük egymást, pedig bizonyos vagyok benne, hogy sokkal többen gondolunk és akarunk egyet, mint képzeljük.*”³³ A fenti sorok címzettje az az ember volt, aki bemutatta egymásnak Németh Lászlót és Bajcsy-Zsilinszky Endrét, vagyis Földessy Gyula.³⁴ A jobboldali elhajlással nemigen vádolható irodalomtörténésszel Ady kapcsán keveredett polémiába a nagy kedvvel vitázó³⁵ politikus, még jócskán nemzeti radikális korszaka előtt.³⁶ 1927-es cikkében nem értett egyet sem a zsenikultusz népszerűsítő (liberális) Fenyő Miksa, sem a destruktív emlegető (konzervatív) Szász Károly álláspontjával. Ez nem is meglepő, hiszen a cikkét Duce-idézettel záró politikus egyértelműen fajvédő álláspontot foglalt el a konfliktusban – új dimenziót adva ezzel a vitának.³⁷ Ám nemcsak irodalmi ügyekben fejtette ki nézeteit Bajcsy-Zsilinszky, de Kozma Miklóssal a pártalapítás esélyeit is hosszasan latolgatták. 1930. október 13-án kelt levelében például az alábbiakról értesítette barátját: „*kidolgoztam egy szerintem nemcsak a mának, sőt legkevésbé a mának, hanem a következő évtizedeknek szóló pártprogramot, mely radikális ott ahol kell, és konzervatív ahol van és érdemes mit konzerválni*”. Kozma november 17-i válasza szerint ugyanakkor csak „*a többi jobboldali párt kilátásait*” rontaná az alakulat. Ellenvetéseire nem maradt el Bajcsy-Zsilinszky replikája: „*a sűrűsödő baloldali veszedelmekkel szemben egy állóképesebb, magyarabb, és radikálisabb pártra van szükség (...) hogy a kormányrendszernek nemzeti jellege megmentessék (...) Egy művet írtam, melyhez foghatót, a magyar sorskérdésekről átfogóbbat nem írtak magyar nyelven Zrínyi Afiuma óta*” – tette hozzá már másnap. A levelezésben tehát mindkét Szegedről induló ellenforradalmár határozottan a jobboldal körébe vonja a megalakulni készülő Nemzeti Radikális Pártot, ami nem tekinthető pusztán nosztalgianak vagy illedelmességnek a konfliktusoktól soha-

33 Bp. 1929. okt. 24. Bajcsy-Zsilinszky Endre levele Földessy Gyulához. Rendszerváltás Történetét Kutató Intézet és Archivum. (2015-ben került be Vigh Károly hagyatéka a RETÖRKI Archivumába, benne néhány Bajcsy-Zsilinszky Endréről vonatkozó dokumentummal. Az iratanyag jelenleg rendezés alatt áll.)

34 Németh, *Magam helyett...*, 398.

35 Kevésbé közismert, hogy Bajcsy-Zsilinszky a *Nyugatban* recenzálta a *Rokonokat*, hitet téve a közügyként felfogott irodalom mellett. A politikus a realista Móriczot ünnepelte, ám sajátos érvekkel: „*nagy része van Móricz Szigmondnak abban, hogy mi fiatalabbak, akik végkép elundorodtunk a 67-es világ avult és hazug, díszmagyaros és szavaló műhazafiságától, megtaláltuk az utat egy új nacionalizmus felé, amely a nemzet fogalmát már a magyar népre készülő újjászabni*”. vitéz Bajcsy-Zsilinszky Endre, *Rokonok*, *Nyugat*, 1933/3.

36 Földessy a harmincas évek elején aztán az NRP-hez kötődő ifjúsági szervezet, a Márciusi Fiatalok irodalmi szemináriumát is vezette. Sebásty Sándor, *Bajcsy-Zsilinszky Endre Nemzeti Radikális Pártja 1933–1936*, Bp., Tankönyvkiadó, 1988, 97.

37 Szászék „*gyűlölik Adyt, mert lápvírág volt. Mi a lápot gyűlöljük*” – fogalmaz. Fenyőék pedig szerinte ösztönösen és gyorsan megéreztek, hogy Ady lelki alkata „*a lelki anarchiára fejleszhető benne és alaposan kihasználható a történelmi Magyarország elgyöngyült nemzeti társadalmának további szétmállasztásához. (...) A nagy háborút mi verekedtük végig. Mi hoztuk haza katonáinkat fegyverben és a távollétünk alatt szétzúllott haza fegyverezte le őket. És most mi vívjuk a magyarfaj csendes, mégis véres polgárháborúját a zsidó kapitalizmus, a zsidó liberoradikalizmus és a zsidó szociálgkommunizmus hármás egységfrontja ellen.*” Bajcsy-Zsilinszky Endre, *A magyar Ady*, Magyarság, 1927. jún. 26., 1–2.

sem ódzkodó Bajcsy-Zsilinszky, vagy a vele meglepően őszinte (egyébként igen sikeres manipulátor) Kozma részéről.³⁸

Bár két eltérő habitust és politikus karaktert figyelhetünk meg a fenti idézetekben – a „programorientált” Bajcsy-Zsilinszkyt és a „hivatalorientált” Kozmát³⁹ –, a diskurzus a személyeken túlmutatóan is érdekes. Tudjuk, a két háború közti Magyarországon a különböző ellenzéki ideológiák közeledését, vagy legalábbis a köztük létrehozandó érdemi párbeszédet kölcsönös gyanakvás nehezítette, mely főként a nyugati országokénál élesebb, szociokulturális alapozású, a századelőig, és mindenekelőtt 1919-ig visszanyúló ellentétekből fakadt. A harmincas évek Magyarországon ráadásul az alapvető kategóriákat sem volt mindig könnyű azonosítani. Talán elég, ha az eredendően radikális jobboldali bajtársi szövetségekre gondolunk, bennük jó néhány baloldali, sőt kifejezetten kommunista meggyőződésű fiatalal, illetve a népi meggyőződésű turulistikák külön frakciójával.⁴⁰ Nem véletlen, hogy Németh László a Turul Szövetség debreceni kerületének lapjában, az Új Vetésben jelentette meg 1933-ban programadó írását, a *Debreceni Kátét*. Németh ebben az írásában arról értekezett, hogy „a mi századunk nem ismeri el sem a Népszövetséget, sem a népek önrendelkezési jogát, sem a védtelenül hagyott lelki és fizikai határokat. (...) Át kell építenünk társadalmunk hatalmi struktúráját, hogy a gerinc megint a test középvonalába kerüljön, s olyan vezérlő réteget kell uralomra juttatnunk, melynek tudomása van a testről és helyzetéről.” A szerző a politikai elit alkalmatlanságát hangsúlyozva nem kerülte meg a kor egyik kényes, bár utólag felértékelődött kérdését sem: „A faji gondolatra kell hát felesküdnünk? Ha a faj embertani fogalom: nem. Ha erkölcsi: igen.” A külpolitikai célokot illetően pedig – Bajcsy-Zsilinszkyhez hasonlóan, ám más következtetéssel – a Duna menti népek összefogását és a belső revízió elsődlegességét hirdette: „Minél súlyosabbak leszünk magunk, annál közelebb csúszik felénk e szövetség súlypontja, s minél nemesebb szerephez jutunk e szövetségben, annál szabadabban bontakozhat ki nemzeti erőnk.”⁴¹ Vagyis a belső revíziót a külpolitikai megerősödés tovább generálná, vélte Németh.

Ehhez az ideológiai szinkretizmushoz csatolta Bajcsy-Zsilinszkyt egykori szerkesztője, Féja Géza 1965-ben: „ha az Előőrs számait lapozgatjuk, nem lehet kétségünk afelől, hogy a jobb- s baloldal keveredett hasábjain” – fogalmaz.⁴² Mégis, a maga korában ez az eklektikusság alig érintette a baloldalt. Bajcsy-Zsilinszky 1931-ben a „nacionalista világmozgalom”-ban pozicionálta pártját, elismerve: „hiába is tagadnók, ennek az új magyar nacionalista mozgalomnak vannak érintkezési pontjai az olasz fasiszta, a török kemalista s talán még a német nemzeti szocialista mozgalommal is.” Ám „az én egész rendszerem az ősi nemzeti önkormányzat modern formák között való megalósítása, mely elutasítja a merev fasiszta hierarchiát éppúgy, mint az egyoldalú érdekképviseleti rendszert és törvényhozást.”⁴³ – tette hozzá. A korabeli megnyilatkozásokat vizsgálva leszögezhető: Bajcsy-Zsilinszky magántulajdon-párti – radikális retorikájú – kapitalizmuskritikája főképp

38 Kozma így hűti le barátja ambícióit: „Te lehetsz egy párt első vezetői között és lehetsz annak a pártnak a lelkiismerete, harci kürtje stb., de nem lehetsz egyedüli vezető. (...) Te nem tudsz tömegeket a magad személyéhez kapcsolni. (...) Te nem vagy organizátor.” Kozma Miklós Bajcsy-Zsilinszky Endrének. 1930. nov. 21. MNL OL. Kozma Miklós iratanyaga. K 429 14. A többi idézett levél ugyanitt.

39 Enyedi Zsolt, Körösnéyi András, *Pártok és pártrendszerek*, 2001 (tankonyvtar.hu – kivonat), 6–7. file:///C:/Users/i/Downloads/2011_0001_520_partok_partrendszerek%20(7).pdf (Letöltve: 2016-08-03)

40 Vö. Kerepeszki Róbert, *A Turul Szövetség 1919–1945. Egyetemi ifjúság és jobboldali radikalizmus a Horthy-korszakban*, Máriabesnyő, Attraktor, 2012.

41 Németh László, *Debreceni Káté*, Új Vetés, 1933/3., 1–2.

42 Féja Géza, *Szabadcsapat*, Bp., Szépirodalmi, 1965, 217.

43 Bajcsy-Zsilinszky Endre, *A jövő feladatairól*, Előőrs, 1931. jan. 3., 6.

nem az általa egyébként jól ismert⁴⁴ baloldali ideológiákból merített, hanem a korabeli Magyarország keresztény-nemzeti konzervativizmusából⁴⁵, a nemcsak parlamentáris, de társadalmi reformokat is hirdető keresztényszociális politikából⁴⁶ és a korabeli olasz fasizmusból.⁴⁷ E három jobboldali ideológiából három közös pontot hasznosított: a forradalomellenességet, a liberális tanok elvetését és a tradicionális értékek tisztelétét. A keresztényszociális irányzatot és a fasizmust emellett a korporatív társadalom- és állam-eszme, valamint az osztályharc helyetti „osztálybéke” kívánalma is jellemzi, ami szintén alapvető fontosságú Bajcsy-Zsilinszky-nél. Még a tervezet eklekticizmusa is a jobboldaliság mellett szól, mivel a politológiai szakirodalom szerint „a konzervatív politikai csoportok, pártok flexibilisebbek, adaptációs készségük erősebb, mint más, határozott ideológiájú irányzatoknak (szocializmus, liberalizmus)”.⁴⁸ Beszédese, hogy a politikus új lapjának bemutatójában fájlalta a kormány balra engedékeny, jobbra erőszakos politikáját (mivel ennek fordítva kellene lennie szerinte).⁴⁹ Jegyezzük meg a korlátokat is: az evangélikus Bajcsy-Zsilinszky aligha tehetette magáévá a keresztényszociális tanok katolicizmusát, és elvetette a fasizmus túlzott etatizmusát is, míg a szociáldemokrácia szervezetségére mintaként tekintett. A szabadságjogok (például az általános és titkos választói jog) követelése – mely aligha volt független a parlamenten kívüli ellenzékiesség sokkoló élményétől esetében⁵⁰ – pedig tipikus baloldali igény, miként a radikális földreform igenlése is. A leggyakrabban megfogalmazott érv, Bajcsy-Zsilinszky „antifaszizmusa” ugyanakkor

44 Zsilinszky olvasta Marxot, Lenint és Bebelt, de forgatta Mussolinit is. Vigh Károly, *Bajcsy-Zsilinszky Endre. 1886–1944, A küldetéses ember*, Bp., Szépirodalmi, 1992, 271.

45 Ehhez: *A magyar jobboldali hagyomány*, szerk. Romsics Ignác, Budapest, Osiris, 2009.

46 A XIII. Leó pápa szolidaritást és önszegélyezést hangsúlyozó 1891-es, *Rerum novarum* kezdetű enciklikája nyomán létrejövő keresztényszocialista – más néven keresztényszociális – irányzat a szabad kapitalizmus kritikájaként, egyben pedig a szocialista tanok ellenében jött létre, egyesületek, szakszervezet, majd pártok alapítását eredményezve. A Monarchiában a századfordulón túnt fel ez a Prohászka Ottokár és Giesswein Sándor nevével fémjelzett irány, figyelemre méltó ellenfelévé növe a marxista alapállású szerveződéseknek. Az első világháború után, a gazdasági világválság és a keresztényellenes ideológiák hódításának korában a fenti körlevelet korszerűsítő 1931-es pápai enciklika (XI. Pius – *Quadragesimo anno*) mutatott rá társadalom és állam feladatára, az erős és szolidáris társadalom szükségességére. A körlevél az organikus társadalom eszméjét a hivatásrendiség irányába fejlesztette tovább. Gergely Jenő, *A keresztény szindikalizmus története a XIX–XX. században*, Bp., MTA, 2007. Vö. Szalai Miklós, *Újrendiség és korporativizmus a magyar politikai gondolkodásban (1931–1944)*, Múltunk, 2002/1., 52–105.

47 Egy közismert – jóllehet, nagy vitákat kiváltó – szerző szerint „a fasizmus olyan antimarxizmus, amely az ellenfelet egy radikálisan ellentétes, vele mégis szomszédos ideológiával és csaknem azonos, mégis jellegzetesen átformált módszerekkel megsemmisíteni igyekszik, de mindig a nemzeti önfenntartás és autonómia szétterhetetlen keretein belül.” Nolte, Ernst, *A fasizmus korszaka*, Kairosz, 2003, 55.

48 Enyedi, Körösenyi, i. m., 54.

49 Előőrs, 1928. márc. 15., 1–4. Bár az *Előőrs*ben közölt cikkeiben visszaszorult a húszas évek elejének nyílt antiszemitizmusa, gyakorta olvashatunk például „demoliberalisták”-ról, akik mögött a „hazai és nemzetközi tőkének, a hazai és világzsidóságnak egész rokonszenve és roppant hatalma” áll. Bajcsy-Zsilinszky Endre, *Politikai helyzetkép 1928 őszén*, *Előőrs*, 1928. nov. 18., 1–3.

50 Bajcsy-Zsilinszky előszeretettel kritizálta Bethlen István kormányzását „piszlicsár-diktatúra”-ként, vagyis nem magát a diktatúrát ítélte el kategorikusan, hanem annak bethleni megnyilvánulását. Vö. Zsilinszky Endre, *Diktatúra és piszlicsár-diktatúra*, Szózat, 1923. szept. 23. 1–2. Uő, *Bethlen basa és a nemzeti ellenzék*, *Előőrs*, 1930. nov. 29., 1–2. Még fajvédő ellenzékiként ekképp fogalmazott a parlamentben (1924-ben): „megvallom őszintén, nem irtózom a diktatúrától, sőt éppen történelmi tanulmányaim alapján azon a meggyőződésen vagyok, hogy a forradalmakból egy új, szilárd állami és nemzeti konstrukcióra való átmenet szinte elképzelhetetlen diktatúra nélkül. (...) Én még Bethlen Istvának is megadnám ezt a diktatúrát, ha a három esztendő előtti Bethlen Istvánnal állanánk szemben. (...) Én megadnám

több sebből vérzik. Egyrészt, noha az ellenzéki politikus az ország egyik legkérlelhetlenebb náciellenes politikusa volt (még hozzá erős ellenszélben), addig a fasiszta Olaszországnak – és személy szerint Mussolininek – 1938-ig csodálattal adózott. Másrészt nem csupán náciellenességről van szó esetében, mivel a német állam iránti fenntartásait már több, mint öt évvel Hitler hatalomra jutása előtt megfogalmazta (szinte kész érvkészlettel).⁵¹ Harmadrészt pedig érdemes lenne megfontolni: sem az antifasizmus, sem a náciellenesség nem jelent szükségszerűen baloldaliságot.

Vizsgáljuk meg ezek után, mennyire volt radikális a nemzeti radikalizmus. Bajcsy-Zsilinszky így nyilatkozott a kérdésről: „nemzeti radikalizmusnak neveztem el a rendszert, melyet gondolatban fölépítettem, mert úgy érzem, hogy a gyökereiben újjászülető nacionalizmus mellett mai nehéz belső és külső helyzetünkben, évszázadok rettenetes mulasztásai és tíz elfecsérelt drága esztendő után nincsen semmi, amit nagyobb erővel kellene hangsúlyozni, mint a reformok gyökerességét és e politika gyorsított ütemét”.⁵² Természetesen, mint minden politikai retorika esetében, itt is kérdéses a mögöttes politikai szándék, esetünkben a változtatni akarás mélysége. Annyit bizonyosan tudunk, hogy a radikális retorika ellenére Bajcsy-Zsilinszky lapját, az *Előőrsöt* Vass József népjóléti miniszter bújtatott módon támogatta, egészen 1930 őszen bekövetkezett haláláig.⁵³ Ezt követően az NRP 1931-es kampányában a pártvezető „szabad mozgás”-t kért Bethlen Istvántól nemzeti alapon álló, hangsúlyosan nem destruktív, „becsületellenes vélemény”-t képviselő pártja számára⁵⁴, és feltűnő a tarpai zászlóbontás visszafogottsága is: „Kérjük a miniszterelnököt, hogy magához méltó munkatársakkal vegye magát körül. (...) Rendszerváltás csak később jöhet, amikor fel nő egy hatalmas nemzeti ellenzék.”⁵⁵ Nem meglepő, hogy a tiszteletteljes hangnem azonnal maliciózus visszhangot váltott ki a baloldalon: „A kormánytól a szabad mozgás és szervezkedés jogát kéri Bajcsy-Zsilinszky. Ezt Bethlenék minden bizonnyal megadják neki, mert abból a programból, amelyet az értekezleten kifejtett, kiderül, hogy az egész »nemzeti« és »radikális« pártalakításnak más rendeltetése nincs, mint az, hogy a jelenlegi politikai és gazdasági helyzet miatt bekövetkezett elégtelenséget és elkeseredést a kormánynak kedves és hasznos mederbe terelje. Nem hirdet rendszerváltozást, tanulmányozni akarja a helyzetet, és így tovább: ez

neki ezt a diktatúrát, ha ez az ő diktatúrája volna és ha nemzeti diktatúra volna, hasonlatos Mussoliniéhoz.” Nemzetgyűlési Napló. 1922. XXIII. köt. 397. (1924. április 16.)

51 „Nekünk Nyugat-Magyarország nem presztízs kérdés: az élet kérdése. Mi nem mondhatunk le a történelmi határokról éppen ott, ahol a német kolosszussal érintkezünk, s nem engedhetjük behorpasztani a bordánkat éppen attól a hatalomtól, amely a csendes kulturális beszűremkedés módszerével félelmetesen csúszik előre országunk és nemzetünk szíve felé, és amellyel szemben ezer éven át kellett véres harcokban védekeznünk.” A háború elvesztésének ritka pozitívuma szerinte, hogy „Budapest megszűnt, és pedig örök időkre, a német impérium, a német kultúra és a német gazdasági hatalom előőrsé lenni.” Vagyis Magyarország „gátat jelent az Ausztriával kiegészülni készülő új és minden eddiginél nagyobb és hatalmasabb német birodalom jogosulatlan, kelet felé való terjeszkedése elé”. Bajcsy-Zsilinszky Endre, *Osztrák-magyar Locarno?*, Magyarság, 1927. dec. 7., 1.

52 Bajcsy-Zsilinszky, *Nemzeti radikalizmus...*, 10.

53 Féja Géza, *Lapszélre*, Bp., Szépirodalmi, 1982, 94–102. Talpassy Tibor, *A reggel még várat magára*, Bp., Gondolat, 1981, 9–14. Lásd továbbá az éppen e rejtett (személyi segélyként kiutalt) finanszírozásból eredeztethető pereskedést Bajcsy-Zsilinszky és Szabó Dezső között. MNL OL K148-1933-5-3354. A dokumentum másolatát Paksa Rudolf bocsátotta rendelkezésemre, amiért ezúton mondok köszönetet.

54 Bajcsy-Zsilinszky Endre, *A jövő feladatairól*, *Előőrs*, 1931. jan. 3., 3–4. Uő, *Kell-e osztályszervezkedés?*, *Előőrs*, 1931. jan. 10., 1–2.

55 *Előőrs*, 1931. jan. 18., 2.

Zsilinszkyék »nemzeti« és »radikális« programja⁵⁶ – fogalmazott a *Népszava*. Tény, Bajcsy-Zsilinszky a harmincas években nemcsak a népi írókhoz állott közel, de „a hagyományos elítélhez, vagy annak »gutgesimnt« ellenzékéhez”⁵⁷ is. Az NRP kormánykapcsolatainak és az *Előőrs*, valamint a *Szabadság* finanszírozásának kérdéseit ugyanakkor csak további kutatásokkal lehet megnyugtatóan tisztázni.⁵⁸

Hasonlóan a Bajcsy-Zsilinszky-nél elmondottakhoz, Németh László esetében is meg lehetősíten sokrétű ideológiai alapot találunk – ám a kép másként áll össze. Már az 1966-os *Magyar irodalom története*, vagyis a híres-hírhedt „Spenót” is hangsúlyozta Németh minőségszocializmusának eklekticizmusát, miszerint Németh „A Tanú éveiben részese és programadója a »népi« írók mozgalmának. A kibontakozó új irányban az irodalom »konzervatív forradalmát« látta: nemzeti hagyománynak és a kor társadalmi igényeinek összefonódását. 1934 és 1935 azt a reményt ébresztette, hogy a reformterveket a kormány fogja valóra váltani. Az Új Szellemi Front eszmecseréjében Németh László is fölszólt. (...) A kormány iránti bizalomból fogadja el a Rádió irodalmi osztályának vezetését, színvonalas műsorokat állít össze (...) A »görögségből«, kora-középkorból és a szocializmus eszméiből alkotja meg üdvösségtanát. A (...) világot megélő egyéniséget állítja a gondolkodás középpontjába; mondván, hogy a megélés a megismerés alapja. (...) Világképe arra kísérlet, hogy a kapitalizmus és szocializmus társadalmi rendszerét áthidalva és mellőzve, megtalálja az egyéniségre méretezett társadalmi formát. A szabadságot és rendet azonban elsősorban mindig az egyéniség, az »egyéni változat«, az önalakítás felől vizsgálja. Ezért is lesz a reform hordozója a kis egység: a telep és a kert, a sziget és a tájhaza.” A kötet konklúziója szerint: „A minőségszocializmus, magyar radikalizmus, kispolgári reformer terv” volt.⁵⁹ Számunkra most nem a marxista nyelvezet az érdekes, hanem a nevében baloldali minőségszocializmus és az imént jobboldaliként definiált magyar radikalizmus közös nevezőre hozása.

Ezen a ponton felmerülhet a kérdés: hogyan lehet összehasonlítani egy egyszemélyes ideológiai konstrukciót egy választásokon megméretett párt programjával? A felvetés jogos, hiszen „Németh László egész életműve – tanulmányai, regényei, színdarabjai – eszményközpontú” (divatjamúlt kifejezéssel: „idealista”), vagyis nem „programorientált”, nem „hivatalorientált”, egyszóval nem politikai indíttatású.⁶⁰ Érdemes azonban megfontolni, hogy egy ideológia pártosodása vagy nem pártosodása szervezés- és hatalomtechnikai kérdés, gondoljunk csak a népi írók komoly beharcai a Nemzeti Parasztpárt megalapítása előtti időszakban. Másrészt, a 20. századi magyar politikatörténet bővelkedik a tárgyaltaknál jóval délábosabb reformtervekben is, melyek különleges körülmények közepette akár hatalomra is kerülhetnek (mint például a Nyilaskeresztes Párt szomorú példája mutatja). Harmadrészt, közéleti célokkal rendelkező értelmiségiek terveit akkor is okkal lehet mérlegre tenni, ha egy reformer író apolitikusságával látszik tüntetni. Németh

56 *Népszava*, 1931. jan. 23., 7.

57 Ablonczy Balázs, „Német világ” vagy „Új Európa”: A magyar politikai elit Németország-képe 1933 és 1945 között = *Újrakezdések krónikája: Magyar–német diplomáciai kapcsolatok 1867–2001*. Szerk. Ujváry Gábor, Pröhle Gergely, Bp., Corvina, 2001, 118–119.

58 Szintén tisztázandó az a (népi-urbánus vitán túlmutató) kapcsolati háló, ami a Nemzeti Radikális Párt – és főként a párt ifjúsági holdudvarát jelentő Márciusi Fiatalok – körül alakult ki. Ennek az ismeretségi rendszernek köszönhetően került például a párthoz a pályafutását később a nyilasok házi költőjeként (igen korán) befejező Sértő Kálmán is, akinek karrierjét Hatvány Lajos indította el, többek között Bajcsy-Zsilinszky Endre közreműködésével. Vö. Bartha Ákos, *Egy mélytengeri hal szárazon. Sértő Kálmán – az „urbánus”, a népi, a hungarista*, METSZETEK, 2015/2., 28–50.

59 *A magyar irodalom története VI.*, főszerk. Sőtér István, Bp., Akadémia, 1966, 507–510.

60 Vö. Monostori Imre, „Magyarság és Európa”: Németh László magyarságképe, Hítel, 2002/9.

László 1933-as szavaival: „Választópolgár vagyok, de sohasem éltem a jogommal. (...) annyira távol állok a mai politikai pártok akármelyikétől, hogy frivolitás volna választanom köztük. Az író, gondoltam, természeténél fogva rossz politikus. (...) Míg a 19. század politikája párhuzamosan fejlődött a kor tudományával, művészetével, gazdasági életével, a mi századunkban a politikai gondolkodás elmaradt (...) Demokrácia és szocializmus letűnt nagy idők szellemi tartalékaiból merítenek; a fasizmus magára maradt múlttalan és társtalan irány. Lehet, hogy a század vadalanya lesz, egyelőre a barbárságnak is betörő kapuja. (...) Mai alakjában egyik irányból sem várhatunk sok jót. (...) A politikának rá kell találnia a kor jó hajlamaira. Új politikára van szükség, mely épp oly magasrendű irányítója lehet a kornak, mint a 19. századé volt a demokrácia.”⁶¹

Mint láthatjuk, az eredendően szkeptikus író esszéje végén a számba vehető politikai eszméket körvonalazza – tehát politizál. Nehéz lenne ugyanakkor tagadni, hogy a némethi politikum és a gyakorlati pártpolitika között feszültség érzékelhető. Ez alighanem abból a felismerésből ered, miszerint „a pártok az által, hogy politikai csomagokká aggregálják a preferenciákat, kis számú lehetőségre redukálják a politika bonyolult világát”.⁶² A Bajcsy-Zsilinszky-féle „politikai csomag” fasizmuszimpátiája például aligha lehetett közös nevező köztük, ellenben a demokráciakritikában, mellyel mindketten a kor képvisleti demokráciáját („árlamentarizmusát”) ostromozták, megegyezhettek. Nem lehetett vita köztük a nemzeti szempontok figyelembevételében sem. Láthattuk, Bajcsy-Zsilinszky politikai programját a nacionalizmus értelmezési keretébe vonta, és Németh sem tett másképp: „Nacionalista vagyok, de tudom, hogy a magyar nacionalizmus legnagyobb képviselőiben sosem volt a más mellének szegzett kés, mindig csak a fejünkre sújtó bunkó ellen felemelt kar” – fogalmazott még 1928-ban (de már a népi „gyarmatvízió” jegyében).⁶³ Németh az 1935-ös reformhangulat idején papírra vetett írásában szót ejtett a lappangó, illetve körvonalazódó reformerők három feltételezett ellenségéről is. Ez egyrészt a nagybirtokról lemondani nem kész katolicizmus, a kapitalizmus megszállójaként láttatott zsidó polgárság, valamint „az idejétmúlt marxizmusban tévelygő”, ugyanakkor meggyőzhetőnek tartott szociáldemokrácia.⁶⁴ E tételek közül csupán a fulmináns katolicizmusellenességet nem vallotta az evangélikus, ám a közös ellenségek ellen ökumenikus békét hirdető Bajcsy-Zsilinszky⁶⁵ (akinél ez a Treuga Dei nem jelentett felmentést az egyházi nagybirtokok számára⁶⁶).

Ha Németh László politikai elképzeléseiről beszélünk, aligha kerülhetjük meg a minőségsszocializmus koncepcióját, melynek legkiforrottabb verzióját a harmincas évek első felében, a Tanu-korszakban dolgozta ki az író, külpolitikai vonatkozásban pedig a *Magyarság és Európa* (1935) című könyvet érdemes kiemelni.⁶⁷ Utóbbi historizáló alaptézise szerint a magyarság fő mulasztása, hogy nem sikerült a különböző nemzetiségeket egy elfogadható modernizációs program keretében integrálnia. 1918 októbere ekképp vált

61 Németh László, *Új politika* [1933] = Uő, *A minőség forradalma – Kisebbségben...*, 547–548.

62 Enyedi, Körösenyi, i. m., 2.

63 Németh László, *Új reformkor felé* [1928] = Uő, *A minőség forradalma – Kisebbségben...*, 34. Az „internacionalista néptestvériség”-ről 1933-ban sem volt jó véleménye. Vö. Uő, *Debreceni Káté...*

64 Németh László, *A reform ellenségei* [1935] = Uő, *A minőség forradalma – Kisebbségben...*, 242–247.

65 Vö. Zsilinszky Endre, *Debrecen*, Szózat, 1920. ápr. 15., 1–2. Uő, *Katolikusok és protestánsok*, Szózat, 1921. nov. 20., 1–2. Uő, *Katolikus és protestáns magyarok egymás között*, Előőrs, 1928. okt. 7., 1–3.

66 „A birtokreform céljaira igénybe vehető általában: a hitbizományok teljes megszüntetésével minden magán, egyházi és községi birtok szántójának ezer katasztrális holdon felüli része, valamint a háború alatt szerzett birtokok, melyek teljes egészükben, méltánylást érdemlő kivételes esetekben legfeljebb 50 hold meghagyásával, kisajátítandók.” Bajcsy-Zsilinszky, *Nemzeti radikálisizmus...*, 52.

67 Németh László, *Magyarság és Európa* [1935] = Uő, *A minőség forradalma – Kisebbségben...*, 1968–2034.

az író számára egy kelet-európai parasztállam megteremtésének elszalasztott lehetőségévé.⁶⁸ Németh a megújult magyarság által vezetett dunai államszövetség, a nem marxista „minőségsszocializmus”⁶⁹ és a közép-európai „tejttestvériség” eszméjének megvalósítását tűzte ki célul. Ám a munkásuralmat elvető, a német újkonzervatív ideológiából sokat merítő⁷⁰ „minőségsszocializmus” a gazdasági és politikai eltömegesedést eredményező társadalmi haladás eszméjét is kritizálta. Az „antimodernista modernizáció” paradoxona nem egyedi a régióban, sőt az ősi mintából való megújulás kívánalma meglehetősen általános elképzelés volt Kelet- és Kelet-Közép-Európában.⁷¹ A nyugathoz való felzárkózás vágyálmát Spengler, Ortega, Orwell vagy Huxley modernitáskritikája is hűtötte (értelem-szerűen jóval szűkebb körben). Ebből a látószögéből az Adam Smith nevével fémjelzett szabadversenyos kapitalizmus ugyanúgy élheterlen világot kínált, mint a dogmatikus marxi vízió. „A marxizmus ellen azért küzdök, mert az álló rendet gépmechanizmussá akarja süllyeszteni” – fogalmaz Németh *Marxizmus és szocializmus* című írásában 1934-ben⁷², hasonlóan Bajcsy-Zsilinszkyhez, aki konzervatív gyökereiből fakadóan fiatalkorától egészen haláláig irtózott a mechanikus rendszerektől.⁷³ 1930-as pártprogramja szerint a cél „visszaadni az embernek a maga emberi szabadságát, méltóságát, egyéniségét, büszke szárnyait, letaszítani bitorolt trónusáról a Gépet, a gép urává avatni ismét a diadalmas szárnyas Embert”.⁷⁴ Az igazi forradalomnak Németh László szerint nem a társadalomban, hanem az egyénben kell végbemennie. Nemigen szokták hangsúlyozni, de az egyén – jóllehet, nem öncélú – önmegvalósítása (pl. értelmes munka, minőségi élet) klasszikus liberális igény, ami természetesen nem zárja ki a gazdasági liberalizmustól való elhatárolódást.

68 Bajcsy-Zsilinszky az 1918-as forradalmat jó ideig egy „destruktív”, polgári radikális „zsidó-vircsaft” puccsának tartotta, amihez a tördőzéslegenda alapján értelmezett összeomlás adta a szomorú hátteret. A harmincas évek elején azonban – mint láthattuk – már kapcsolatban volt a korábban „héber prófétaként” elmarasztalt Hatvany Lajossal, az 1935-ös választáson pedig együttműködött két volt „oktobrista” miniszterrel, Nagy Vincével és Juhász Nagy Sándorral is. Egyik 1935-ös kampánybeszédében – mely mindig alapos forráskritikát igénylő műfaj – külön kiemelte, hogy revidéálta álláspontját 1918-cal kapcsolatban. Sebestyén, *Bajcsy-Zsilinszky Endre Nemzeti Radikális Pártja...*, 149–151.

69 A nem marxista szocializmus a régebbi vélekedésekkel szemben nem fából vaskarika. A szocializmus jellegzetes baloldali programideológia, melynek egy jól behatárolható korszakában – az 1890-es években – valóban kizárólagos része volt a szöveghű marxizmus. A szocializmus mint eszmerendszer ugyanakkor sokkal előbb létezett, mint a marxizmus, másrészt a két világháború között a magyar és német szociáldemokrácia gyakorlati politikája túl is lépett a marxizmuson. Peyer Károly például büszke volt arra, hogy soha nem olvasta a *Kommunista Kiáltványt*. Az információkért Paár Ádámnak mondok köszönetet.

70 Vö. Békés Márton, *A hagyomány forradalma: Németh László politikája*, Kortárs, 2009.

71 Vö. Trencsényi Balázs, *A nép lelke: Nemzetkarakterológiai viták Kelet-Európában*, Bp., Argumentum, 2011.

72 Németh László, *Marxizmus és szocializmus* [1934] = Uő, *A minőség forradalma – Kisebbségben...*, 559–566.

73 „Ha az állam valóban organizmus, akkor a radikális operációs tervek nem vezethetnek jó eredményre.” Zsilinszky Endre, *Destrukтивizmus és konzervativizmus*, Budapesti Hírlap, 1912. júl. 27. A „mechanikus” demokráciáról és államokról vallott kései nézeteihez lásd: Bajcsy-Zsilinszky, Andrew, *Transsylvania. Past and future*, Geneva, 1944 és Bajcsy-Zsilinszky Endre: *Die Minderheitsfrage und die innere Föderalisierung Ungarns*. OSZKK. 28. fond. 12. (1944)

74 A mondat folytatásában nem maradnak el a jellegzetes nemzetkarakterológiai fejtegetések sem: „ebben a szentséges nagy célban találkozik a magyarság remek eredetisége, szabadságra, nagyvonalú életre termett ereje s a vágya, akarata, harci készsége egy emberibb élet után – az emberiséggel”. Bajcsy-Zsilinszky, *Nemzeti radikalizmus...*, 13.

Külpolitikailag Németh Bajcsy-Zsilinszkyhez hasonlóan hangsúlyozta a magyarság regionális vezető szerepét, ám vele ellentétben elvetette Nagy-Magyarország eszméjét. Míg tehát Némethet „*sérült, kisépít tudat*”⁷⁵ jellemezte, Bajcsy-Zsilinszkytél „*sérült, nagyépi tudat*”-ról beszélhetünk. Németh mint a népi írók többsége, etnikai-kulturális megoldásokban, először a belső revízióban – vagyis a trianoni Magyarország megreformálásában –, majd azt követően etnikai revízióban gondolkodott. Hiszen „*az európai határorompók egyelőre elég jól be vannak verve, s a mi kedvünkért nem kezdik tologatni őket. Ha majd meglazulnak, legyen gondunk rá, hogy kifelé s ne befelé jöjjenek. (...) A magyar kicsi nép (...) A kevesebb joga az élethez az, hogy különb. (...) Ha a magyarság: alvó, zárt spalettájú ház, akkor a kisebbségi magyar sors tévelygés. De ha a magyarság eszme, akkor minden kisebbségi magyar egy apostol. Minek az apostola? Annak a jövő birodalomnak, amelyet a német, orosz és olasz tömbök közé rajzol ki az itt élő kis népek közös érdeke. (...) A magyar reform akkor győz igazán, ha a minőségssocializmus példájával a környező népek urait megbuktathatja, s rokon talajból rokon folyamatot indít meg a nagy közös érdekében.*”⁷⁶ Erre a szerepre már a Debreceni Kátéban alkalmatlannak tartotta a magyar politikai elitet, de 1935-ben már múlásra érettnak ítélte a kisantant országok vezetőgarnitúráját is.⁷⁷

Németh létfontosságúnak tartotta a „*kert*”⁷⁸, „*sziget*” és a „*telep*”-ideológia elterjesztését az egész térségben, amin egyfajta minőségi vegyestulajdon-rendszert értett, a „*közösség által ellenőrzött, de egyéni úton megművelt és hasznosított*” tulajdonformát. E konstellációban a „*sziget*” egyrészt az egyéni gazdaság, másrészt a politikai önkormányzattal rendelkező szövetkezet, harmadrészt maga az ország („*Telepes-Magyarország*”). A telepések pedig, akik a „*szigeteket*” megszállják, a bürokrácia feleslegessé vált tagjaival és a városi munkanélküliekkel kiegészült „*új nemesség*” „*munkahadserege*”.⁷⁹ A koncepció fókuszába tehát nem a földosztás értelmében vett földreform, hanem a minőségi szövetkezetesítés került. Németh károsnak tartotta a kisbirtokosság gyarapítását, mivel értelmezése szerint a bajok csak újratermelődnének. Ez a tézis szöges ellentétben áll Bajcsy-Zsilinszky ismertetett földbirtok-politikájával.⁸⁰ Ami a közigazgatási felépítést illeti, Németh „*tájhazák*”-ban gondolkodott, melyeket „*telepekből felépülő autonóm igazgatású régiók*”-nak képzelte el, külön képvisellel („*tájtanács*”). A kormány és a vélhetően erős jogkörrel bíró államfő kezében összpontosult volna „*az állami tulajdonban lévő nagyipar, a pénz- és külügy, a hadsereg, a kereskedelem és az egyéb stratégiai ágazatok*”. Németh a népért folytatott heroikus küzdelemre buzdított, mivel csak az „*új nemesség*” reformjai menthetik meg a magyarságot, a környező népeket, és végső soron Európát a nemzetiszocializmus és a kommunizmus leigázásától.

A valóságtól elrugaszkodott elméletet a politikai gyakorlat sivársága oltotta ki végleg, belpolitikai téren az Új Szellemi Front hamvába holt kísérlete, külpolitikailag pedig egy

75 Füzi, *A Tanu* (II. rész)..., 86.

76 Németh László, *A reform* [1935] = Uő, *Sorkérdések*, Bp., DIA–PIM, 2016, 236–241.

77 „[...] a kisantant vezetők ma népeik felületesebb érdekeit képviselik. Hivatkozzunk mi a mélyebbre. A következő magyar nemzedékkel már meg fogom értetni magam, kiáltotta át Beneš Érsekújvárnál a határon. A következő cseh nemzedékkel, talán mi is, küldjük vissza neki a kiáltást.” Uo., 241. Vö. Bárdi Nándor, *A közép-európai „tejtésztvérség”*: Németh László víziója, *Európai Utas*, 2001/2. 38–42.

78 A kertmetafora kontextusait Szilágyi Zsolt tárgyalta behatóan a kecskeméti Németh László-emlékkonferencián (2016. március 8.). Lásd továbbá: Szilágyi Zsolt, *Város–tanya-kapcsolat a Horthy-kori Kecskeméten*, *Tér és Társadalom*, 2011/2., 42–43.

79 A munkahadsereghez lásd továbbá: Németh László, *A magyar élet antinómiái* [1934] = Uő, *A minőség forradalma – Kisebbségben...*, 580–581.

80 Vö. Bajcsy-Zsilinszky Endre, *Egyetlen út: a magyar paraszt*, Bp. Kelet Népe, 1938.

1935-ös romániai utazás.⁸¹ Utóbbi, vagyis a Közép-Európa gondolat egyfajta gyakorlati próbája nyomán vetette papírra a *Magyarok Romániában* című munkáját, melyben a széles körben tapasztalt érdektelenség miatt leszámolt a fenti értelemben vett dunatáji reformmal. Németh írását az erdélyi magyarság elleni (hátha)támadásként értékelte Bajcsy-Zsilinszky, aki hetilapjában, a *Szabadságban* vonta kérdőre az író és „szellemileg egyenetlen, politikailag iskolázatlan és igazságtalan tanulmányát” (többek között „téves” „tévedések”-et emlegetve⁸²). Bajcsy-Zsilinszky szerint a románságot érdemén felül értékelő „szerencsétlen útirajz”-ban burjánzik a „tárgyilagosságba burkolózó, tudáلعos sznobság”. Vitriolos kritikája végén a politikus-publicista Németh rendszerkritikusságát is megkérdőjelezte: „Idehaza kellene a szabad és bátor bírálat és pedig nemcsak úgy, hogy két évben egyszer rászánjuk magunkat egy félig-meddig bátrabbacska kritikára, amelyre aztán mérhetetlen nagyképműséggel hivatkozunk évszámra, mintha isteni kinyilatkoztatás történt volna e jámbor sorokban.”⁸³

Nem tudni, foglalkoztatta-e a fenti elmarasztalás Németh Lászlót, aki a második bécsi döntés előtt már a jó szomszédság kialakításának szükségességét hangsúlyozta. Ugyanakkor felismerte a revíziók árát is, ami egyáltalán nem volt evidens a korban, hogy csak Márai Sándor⁸⁴ vagy Kodolányi János⁸⁵ példájára hivatkozzak ehelyütt. Másrészt viszont Németh szóhasználata – aki ismerte a Mitteleuropa-tervet „Großraumschaft”-tá alakító Karl Haushofer geopolitikai koncepcióját⁸⁶ – helyenként kétségkívül magán viseli korának beszédmódját és látásmódja is rokon a német Volksgeschichtével. Ám „a kelet-európai tejttestvériség historista utópiája” ennek ellenére „autentikus hazai gondolatként értékelendő”, és jelentősége éppen abban rejlik, hogy „megőrizte egy alternatív világkép elemeit a népi mozgalom diskurzusában, amely nem engedelmeskedett a völkisch szociáldarvinizmus logikájának”.⁸⁷ Mindez alighanem Németh nyitottságának és olvasottságának volt köszönhető. A közép-európai „tejttestvériség” honi főideológusa nagyra becsülte a környező népek szellemi teljesítményeit, például a jugoszláv eszmeiséget hirdető Ivo Andrić és a horvát Miroslav Krleža nézeteit.⁸⁸ Ezeknek a szellemi hatásoknak azonban nem lehetett

81 Némethet Keresztury Dezső, Boldizsár Iván és Szabó Zoltán is elkísérte. „Kiírt” tapasztalataik komoly sajtópolémiát eredményeztek. Lásd: Nagy Pál, *A romániai útirajz vitája*, Korunk, 2001/5. 99–103.

82 Bajcsy-Zsilinszky szerint Németh szövege „éppúgy hemzseg a téves és könnyelműen kimondott s szinte negédesen kihangsúlyozott tévedésektől és előírásoktól, mint Boldizsár Iván tanulmánya a Napkeletben”. Bajcsy-Zsilinszky Endre, *Ne bántsuk Erdélyt!*, Szabadság, 1936. jan. 19., 2.

83 Uo.

84 „A magyar állam nemzetiségei soha nem lehetnek hűtlenek a Szent István-i állameszméhez, mely az együttélés, a boldogulás olyan lehetőségeit, méltányos feltételeit nyújtja számukra, legigazibb életérdekeit oly mértékben biztosítja, mint egyetlen más állameszme sem.” Márai Sándor, *Röpirat a nemzetnevelés ügyében*, Bp., Révai, 1942, 58., 63–64. Márai világháborús cikkei és későbbi reflexiói közti ellentmondásokhoz: Bartha Ákos, *A harmadikutas Márai vallomásai*, Irodalmi Jelen, 2014/5., 92–101.

85 Kodolányi az első bécsi döntés után folytatást várt, hogy „helyreálljanak a természetes kereskedelmi utak Észak felé”. Ám ugyanő nemcsak a területet, hanem a visszacsatolt embereket is üdvözölte, mivel kint felnőtt egy új generáció és „ezt az új nemzedéket már nem lehet rászoktatni a mi neobarokk életformáinkra, alázatosan csúszó-mászó szolgásgunkra”. Kodolányi János, *Esti beszélgetés*, Bp., Magyar Élet, 1944, 175–176.

86 Óze Sándor, *Nemzeti helyzetértékelés Németh László és Bibó István gondolkodásában I.*, Magyar Szemle, 2010/3–4., 64–86.

87 Romsics Gergely, *Nép, nemzet, birodalom. A Habsburg Birodalom emlékezete a német, osztrák és magyar történetpolitikai gondolkodásban, 1918–1941*, Bp., ÚMK, 2010, 367.

88 Fried István, *Németh László Közép-Európája*, Tiszatáj, 1996/3., 50.

politikai hozadéka abban a közegben, ahol egy egyszerű bilaterális gazdasági együttműködés sem valósulhatott meg (lásd Milan Hodža csehszlovák miniszterelnök 1936-os tervét).⁸⁹

Utolsó támpont gyanánt természetesen érintenünk kell az 1943-as szárszói beszédet is. Németh itt megerősíti, hogy a változásnak a középosztályból kell erednie, pontosabban azokon „az apró szigeteken”, ahonnan meg lehet változtatni „fokról fokra az egész társadalmat”. „Az igazság az, hogy a nagy medence, amelyből az egész nemzet eredt, valóban a parasztság. A delta azonban, amely felé az egész nemzet tart: az értelmiség” – fogalmaz egyértelműen, Erdei Ferenc munkásuralmat vizionáló, történelmi szükségszerűsége hivatkozó előadásának ellentmondva. A másik fontos pont, a pápua-hasonlattal elhíresült „magyar út” kérdése, mely jól illeszkedett két világháború közti Kelet-Közép-Európa nativista diskurzusába is: „Tegyük fel, hogy van Új-Guineában egy párt, amely azt vallja, hogy Új-Guineának az angolokénak kell lennie. A másik szerint Új-Guinea csak a hollandok alatt lehet boldog. S most föláll valaki, és azt kérdi: Nem lehetne Új-Guinea a pápuáké? Ez a – harmadik oldal.”⁹⁰ Németh magyar útja az őshonosokat patronálta, hasonlóképpen, de nem olyan élesen, mint Bajcsy-Zsilinszky „pozitív fajvédelme”.⁹¹

Végezetül érdemes egy gondolat erejéig visszakanyarodnunk Németh László *Nemzeti radikalizmus* című írásához és a majd tíz évvel későbbi emlékeihez (*Magam helyett*), mivel ezek a szövegek egyszerre nyújtanak adalékokat a minőségiszocializmusról és Bajcsy-Zsilinszky pártjáról. Németh a fajvédelem és kommunizmus közt hanyódó tömegeből kinövő sülvölvenypárt⁹² érdemei közt említi a magyar irodalmi hagyományt és a célokat is. A kortárs reakció és a visszaemlékezés közti feszültség ellenére már 1934-ben kritikus volt az NRP vezetőivel szemben: „A párt két vezetője, Zsilinszky és Féja, minden heroizmusuk ellenére két iskolapéldája a mi magyar betegségünknek. Egyikükben a középnemesei, magnakartás délibáb táncol, másikuk előtt a paraszttitológia” – tette hozzá nem minden meggyőző erő nélkül, rögtön értékelve is a párt lehetőségeit: „a nemzeti radikalizmusnak, úgy hiszem az a legnagyobb érdeme, hogy (...) helyes politikai közérzetet alakít ki. Csakhogy (...) ahhoz, hogy a nemzeti radikalizmus sarjadó szervezetei igazi mozgalmat lobbanthassanak fel, két dologra van szükség: példára és tudományra.”⁹³ Közel egy évtizeddel később – Bajcsy-Zsilinszky 1936-os kritikája után – így vélekedett a nemzeti radikalizmusról: „A fasizmus egyezkedett benne a marxizmussal, s mindenik Verbőcziével. A legerősebb Szabó Dezső nyoma volt benn, s Szabó Dezső pártprogrammá tételezve mégiscsak többet ígért a meglevőknél. Az aggasztó itt is a féjizmus volt: több gőz, mint meggondolás. Nemzeti radikalizmus

89 Vö. Bartha Ákos, *Tojástánc a populizmusok körül: A magyar népi mozgalom fogalmi keretei és regionális dimenziói*, Múltunk, 2014/4., 97–98.

90 Németh László, *Második szárszói beszéd* [1943] = *Uó, A minőség forradalma – Kisebbségben...*, 1280., 1289., 1290.

91 Vö. „Még ki sem hültek az évről évre ezerszámra elhagyott magyar fészkek s máris ott melegszik bennük a förtelmes idegen, aki nem dolgozni jött a munkát kereső kívándorolt magyar helyébe.” *Előőr*, 1928. márc. 15., 1–4. (Bajcsy-Zsilinszky Endre bemutatkozó vezércikke.)

92 „Én ezt a pártot nemcsak a Bajcsy-Zsilinszky Endre programkönyvéből ismerem s nem csak Féja Géza irodalmi ígatásaiból. Ismerem abból az időből, amikor még meg sem született, ifjúsági mozgalmakból, egy elméletileg szervezetlen, fajvédelem és kommunizmus közt hanyódó tömeg kapkodásaiból. A »sülvölvények« mozgalma volt ez, ahogy a marxisták mondják, a magyar narodnyikoké, akik ősztöneikhez sehogy sem találtak meg a pontos fogalmazást. Azóta mégis csak megszülettek. Van pártjuk, újságjuk, mandátumuk, szervezetük.” Németh, *Nemzeti radikalizmus* [1934]..., 553–554.

93 *Uo*, 554., 558.

*című tanulmányomban megpróbáltam a vadalányt beoltani. Meghagytam a Zsilinszky-kérget, de az új Európa nemesebb ízeit loptam alá.*⁹⁴

Jól érzékelteti az írói világlátás és a nyers politikai valóság közti távolságot, hogy az NRP sikere aligha a „példán” és a „tudomány”-on állt vagy bukott. A kudarc fő oka az érdekegyesítés lehetetlen küldetésében, a minimális anyagi bázisban és a Horthy-kori politikai rendszer zártságában keresendő. A megméretett nemzeti radikalizmus 1931-ben alig több mint 6000 szavazatot kapott (ami csupán a pártvezér mandátumához bizonyult elegendőnek), 1935-ben pedig 17 000-et, de így sem sikerült 1%-ot elérni a leadott voksokból, ráadásul immáron a pártvezér is kiesett a törvényhozásból. Bajcsy-Zsilinszky kénytelen volt levonni a konzekvenciát, és pártját 1936 végén beolvasztani a Független Kisgazdapártba⁹⁵, vagyis egy olyan alakulatba, mely a pártcsaládokat tekintve a centrumhoz sorolandó (tehát se nem jobb, se nem baloldali)⁹⁶, a történelmi körülmények miatt azonban hagyományosan a Horthy-rendszer baloldali ellenzékéhez soroljuk.⁹⁷ Ugyanebben az évben nézett szembe a sokat hangoztatott reform kudarcával Németh is, aki ekkorra már túl volt rádiós korszakán és levonhatta az Új Szellemi Frontként elhíresült próbálkozás konzekvenciáit is: *„Mi az oka, hogyha egy igazi író politizál, az mindig több és kevesebb, mint politika. Mi az oka? Az írói alkat. Az író, akármit csinál, monumentumot emel. Megőrzi élményvilágát, ítéletét erről a világról, törekvéseit ebben a világban. Ha egy Dante politizál: jövőt akar csinálni, s mi lesz a »jövő«-jéből: a jelen emlékoszlopa. Minél igazibb az író: annál többet hord össze, annál több mindennek felelős, és annál több kolonccal megvertnek látja őt a politikus. Ezért bukik meg többnyire terveivel. Fantasztának látszik, aki mindenfélét »összepolitizál«. S mégsem az, még a politikában sem; monumentumának igenis politikai súlya van; ez az oszlop jelzi az elpolitizálhatatlan valóságot, a nagyobb felelősség végszavát, a megörökített dolgok útmutatását.*⁹⁸

* * *

Áttekintve a némethi minőségszocializmus és Bajcsy-Zsilinszky Endre nemzeti radikalizmusának összefüggéseit és különbségeit, érdemes még egyszer leszögezni: bal- és jobboldali radikalizmus nem minden esetben különíthető el könnyen a harmincas évek Magyarországon, ráadásul az adott látószögtől függ, mit tekintünk radikálisnak. Általános vélekedés szerint a radikalizmus valamilyen negatív szélsőséget takar, holott a szó szerinti jelentés a gyökeres változ(tat)ás.⁹⁹ Ilyen értelemben használja a kifejezést Bajcsy-Zsilinszky, de Bognár Bulcsu is következetesen „nemzeti radikálisnak” nevezi a népi

94 Németh, *Magam helyett...*, 399.

95 Sebestény, *Bajcsy-Zsilinszky Endre Nemzeti Radikális Pártja...*, 169–183. Megemlítendő, hogy Sebestény egy tanulmányában kísérletet tett a nemzeti radikalizmus és a minőségszocializmus összehasonlító elemzésére is (az adott ideológiai keretek közt): Sebestény Sándor, *Bajcsy-Zsilinszky Endre „nemzeti radikalizmusa” és Németh László „minőségszocializmusa”*, *Elmélet és Politika*, 1979/4., 103–116.

96 Az agrárpártokhoz lásd: Enyedi, Körösenyi, *i. m.*, 61–62.

97 Bajcsy-Zsilinszkynek nem volt konfliktusoktól mentes a kapcsolata a párt vezetőivel, többükkel már 1930-ban konfrontálódott. Sebestény, *Bajcsy-Zsilinszky Endre Nemzeti Radikális Pártja...*, 20–39.

98 Idézi: Füzi: *A Tanu (II. rész)...*, 83–84.

99 Erre utal a szó etimológiája is: radikális: „gyökeres, alapos”, „»főnévként« a politikai radikalizmus híve”. – radikalizmus: „»a politikában« mélyreható változásokat követelő mozgalom”. Tótfalusi István, *Magyar etimológiai nagyszótár*. <http://www.szokincshalo.hu/szotar/?qbetu=r&qsearch=&qdetail=9337> (Letöltve: 2016-07-21)

társadalompolitikát, többek között Németh László terveit is.¹⁰⁰ Ám a politikatudomány figyelemzetése szerint a bal- és jobboldali jelzővel kontextustól függetlenül is óvatosan kell bánni. A pártok, mozgalmak alapvetően inkonzisztensek, vagyis ritkán lehet azonosítani őket tisztán bal- és jobboldaliként. Azt is érdemes megfontolni, hogy léteznek olyan programcélok is, „amelyek közel hozzák a radikális jobboldaliakat és baloldaliakat. A szabadpiac működésével, a nagytőke uralmával, a nemzetközi szervezetek beavatkozó politikájával (...) kapcsolatos kritikájuk például »csak« annyiban különbözik, hogy a magyarázatban a faji vagy az osztályszempontokat hangsúlyozzák-e jobban.”¹⁰¹ Aligha véletlen, hogy a felsoroltak mind fontos közös nevezői a bemutatott koncepcióknak, ráadásul sem Németh, sem Bajcsy-Zsilinszky nem ódzkodott a faji vagy osztályszempontok hangsúlyozásától.

A politikai kategóriák klasszikus horizontális – vagyis bal- és jobboldali – értelmezési kerete mellett létezik azonban egy vertikális megközelítés is, mely felülről irányított elitista és tömegekre hivatkozó populista politikáról beszél. A problémát itt a populizmus/populista kifejezés hétköznapi elhasználódása jelenti, jóllehet a fogalom kiterjedt szakirodalommal büszkélkedhet.¹⁰² A különböző szemléletű és ideológiai háttérű szerzők márkánsan eltérő definíciókkal dolgoznak, így közös nevezőnek csupán a népcentrikusságot (bármit is jelentsen „a nép” az egyes esetekben), az egyértelmű ellencsoport szükségességét és a vélt vagy valós krízishelyzetet nevezhetjük meg. Az újabb keletű megközelítések szerint a populizmus nem politikai irányvonal, hanem politikai beszédmód és stílus. Pierre-André Taguieff ekképp különíti el az „identitás-nemzeti populizmust” a „protest-populizmustól”. Az első esetben a hangsúlyok a nemzeti jellegben vannak, amit „az idegen” veszélyeztet. A protest-populizmus ezzel szemben nem állagvédő, hanem határozottan kritikus, radikálisan elitellenes, erős demokratikus-plebejus töltettel.¹⁰³ Alighanem e populizmusfelfogás alapján helyezi Trencsényi Balázs Bajcsy-Zsilinszkyt a regionális etnopolulizmus vonulatába (vagyis az identitás-nemzeti populizmusok közé), noha a nemzeti radikalizmus nevében (legalábbis) viselte a gyökeres változtatás kívánalmát, és célul tűzte ki a demokratikus átalakulást is. Andrew C. Janos ezekre a jelenségekre egy másik fogalmat, éppen a „nemzeti radikalizmust” használja. Mint minden jó szintézisnek, Janos és Trencsényi munkájának is pozitívuma, hogy nagyobb perspektívában értelmezi a jelenségeket, viszont ilyen látószögéből sokkal nehezebben megjeleníthetőek a finomabb

100 Vö. Bognár Bulcsu, *A népies irányzat a két háború között. Erdei Ferenc és a harmadik út képviselői*, Budapest, Loisir, 2012.

101 Enyedi, Körösi, *i. m.*, 143.

102 Pl. *Populism. Its Meaning and National Characteristics*, Ionescu, Ghiță, Gellner, Ernest eds. London, Weidenfeld and Nicolson, 1969; Canovan, Margaret, *Populism*, London, 1981., Gyurácz Ferenc, *A „populizmus” külföldi értelmezéseiről*, Politikatudományi Szemle, 1993/4, 96–101.; Taggart, Paul, *Populism*, Buckingham & Philadelphia, Open University Press, 2000; Lukacs, John, *Demokrácia és populizmus. Félelem és gyűlölet*, Bp., Európa, 2008; Reybrouck, David, *A populizmus védelmében*, Bp., Gondolat, 2010; Laclau, Ernesto, *A populista ész*, Bp., Noran Libro, 2011; Kovács Gábor, *„A politikai eszmetörténet próteusza: A populizmus” = Pénzes Ferenc [et al.], A szabadság felelőssége. Írások Dénes Iván Zoltán 65. születésnapjára*, Debrecen, Debreceni Egyetem, 2011, 259–275.; D’Eramo, Marco, *Populism and the New Oligarchy*, New Left Review, 2013/3., 5–28.; Paár Ádám, *A populizmus alakváltásai = Népblog: Az elmúlt évek írásai (2014–2016)*, szerk. Bartha Ákos, Paár Ádám, Péterfi Gábor, Bp., L’Harmattan, 2016, 178–179.

103 Taguieff, Pierre-André, *Political Science Confronts Populism: From a Conceptual Mirage to a Real Problem*, Telos, 1995/Spring, 9–43.

különbségek. Így kerülhet például a „félfasisztának” minősített „nemzeti radikalizmus” paradigmájába Gömbös Gyula és a tőle eltávolodó Bajcsy-Zsilinszky Endre.¹⁰⁴

Másik főszereplőnkre térve leszögezhetjük: Németh valós geopolitikai okokra és a jellegzetes népi gyarmatvizióra egyaránt építő, megoldás gyanánt a magyar megújulásból összeurópai reformot vizionáló terve ellentmond a populizmusnak, mindenekelőtt a koncepció elitizmusa (lásd az „új nemesség” koncepcióját) miatt. Hogy mégis Némethen és a népieken ragadt a populizmus egyre többet hangoztatott és egyre kevesebbet jelentő bélyege, az meglepő módon részben Borbándi Gyula alapvető fontosságú opusának köszönhető. A szintézisét emigrációban író, azt először németül megjelentető Borbándi ugyanis egy fordítástechnikai döntés nyomán helyezte máig hatóan ebbe az értelmezési keretbe a népieket: *„Az elnevezés problémájával magam is szembesültem, amikor a népi mozgalomról szóló német nyelvű munkámat írtam. A német nyelvben nincs a populizmuson kívül olyan szó, amely a népiség fogalmát pontosan kifejezné. A völkisch használhatatlanná vált a hitlerizmus által történt kisajátítás miatt, a volkstümlich népies-t jelent, a volkhaft ritka és nem fedi igazán a fogalom tartalmát. Marad tehát a Populismus, amelynek átvételére az is ihletett, hogy az olasz Franco Venturi az orosz népi irányról, a narodnyik mozgalomról írott tudományos igényű és nagyszerű könyvének az »Il populismo russo« címet adta.”*¹⁰⁵

Összegzésképpen megállapíthatjuk: Németh László minőségiszocializmusa szemléletében konzervatív – tehát jobboldali –, gazdasági és politikai céljaiban viszont baloldali utópia volt. Eklekticizmusa miatt okkal nevezhetjük harmadikutas – némethi terminussal: harmadikoldalas – víziónak. Bár Bajcsy-Zsilinszky nemzeti radikalizmusa is megkapta ezt a jelzőt¹⁰⁶, minden, egyébként őszi szociális követelése mellett is inkább jobboldalinak minősíthető, noha a populizmus értelmezési mezejében is elhelyezhető. Az a tény, hogy a tárgyalat két teoretikus a korban – egy pillanat erejéig – közel érezte egymáshoz magát, a harmincas évek kavargó ideológiai szellemiségének és a monolit hatalmi struktúrákat különböző pontokon megbontani igyekvő reformdühnek a jele. A Bethlen István által felépített rendszerről a konzisztens bal- és jobboldali „támadások” egyaránt leperegtek, a gazdasági világválság azonban új helyzetet eredményezett, mely a bethleni modell bukásához vezetett. A válság felértékelte a különböző reformterveket, másrészt a szélsőbaloldali és szélsőjobboldali törekvéseknek is lendületet adott (egész Európában). Így kerültek előtérbe az ideológiailag inkonzisztens válaszok, például Németh László és Bajcsy-Zsilinszky Endre politikai utópiái.

104 Janos együtt tárgyalja többek között a Lengyel Nemzeti Egyesülés Táborát, a szerb Milan Stojadinovićot, Gömbös Gyulát és Bajcsy-Zsilinszky Endrét. Janos, Andrew C., *Haladás, hanyatlás, hegemonia Kelet-Közép-Európában*, Helikon, 2003, 200–211.

105 Borbándi Gyula, *Fogalomzavar a populizmus körül*, Forrás, 1993/február.

106 *„Zsilinszky válaszaire ugyan mindvégig jellemző volt egy harmadikutas, nacionalizmusból fakadó politika, de az szinte már kezdetől fogva a német imperializmussal szemben épített sáncokat.”* Sebestény, Bajcsy-Zsilinszky Endre Nemzeti Radikális Pártja..., 186.